

УДК 94(100)“1914/1919”:070.48 “Hrvatska njiva”

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISY “HRVATSKA NJIVA”

Олена ДЗЮБА-ПОГРЕБНЯК

*Київський національний університет імені Т.Шевченка
Бульвар Т.Шевченка, 14, Київ, 01033
Кафедра слов'янської філології*

У статті робиться огляд і досліджується тема Першої світової війни на сторінках одного з найпопулярніших у свій час часописів Хорватії – “Hrvatska njiva”. У журналі, який виходив доволі тривалий, як на ті часи, період, відобразився широкий спектр різномірних і й інколи суперечливих реакцій на події війни, що відбивали настрої хорватського суспільства.

Ключові слова: Перша світова війна, “Hrvatska njiva”, антивоєнна література, оповідання, інтелігенція, національна свідомість, воєнна проблематика.

Початок Першої світової війни порушив звичний ритм літературно-мистецького життя в Хорватії. Так, після оголошення воєнного становища рішенням уряду було припинено діяльність Товариства хорватських письменників і Матиці хорватської, хоча їхня видавнича робота тривала. З великими труднощами тут продовжували виходити літературні часописи “Savremenik” і “Hrvatska prosveta”. Після певного спаду ще під час війни (особливо наприкінці) у Загребі спостерігається деяке пожвавлення літературного й культурного життя, про що свідчить поява нових періодичних видань. Так, у 1916–1917 рр. У.Донадіні видає свій “Kokot”, у 1917–1919 рр. А.Б.Шіміч – “Vijavicu”, 1917–1918 рр. виходить “Grič”, з 1917 р. – “Hrvatska njiva”, у 1918–1919 рр. – “Književni jug”. Періодичні видання того часу мали доволі короткочасне життя, що пояснюється скрутним матеріальним становищем видавців, а ними були переважно самі письменники або ж групи митців, зацікавлених у декларуванні своїх мистецьких програм.

Оскільки періодичні видання завжди найвідчутливіше реагували на події політичного і культурного життя країни, а також на панівні настрої в суспільстві, важливо простежити їхню реакцію на Першу світову війну, яка стала поворотним пунктом у розвитку світової, зокрема, європейської, культури початку ХХ ст. Хорватська література й публіцистика років війни містить доволі широкий спектр реакцій на неї, різномірних і часом суперечливих, що відбивають неоднозначні настрої хорватського суспільства.

Цією темою – Перша світова війна на сторінках часописів колишньої Югославії – наскільки мені відомо, ніхто спеціально не займався¹. У даній статті звернемося до часопису “Hrvatska njiva”, який виходив порівняно тривалий, як на ті часи, період – з

¹ Оpubлікована моя стаття “Відгомін Першої світової війни на сторінках часопису “Književni jug” (Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 10–14.9.2003. – Београд: Међународни славистички центар на Филолошкоком факултету, 2004. С.203–211); у Любляні публікується моя стаття “Словенська проза про Першу світову війну в журналах “Dom in svet” і “Ljubljanski zvon”.

1917 по 1926 р. у Загребі (видавці Юрай Деметрович і Раденко Станкович; з 1920 р. часопис виходив під назвою “Jugoslavenska njiva”).

Засновники часопису “Hrvatska njiva” – суспільно-політичного часопису з літературною рубрикою – ставили перед собою доволі широкі завдання. У вступній редакційній статті зазначалося, що на той час у Хорватії не було видання, яке б віддзеркалювало увесь комплекс культурних, соціальних, політичних і господарських питань життя країни, що потребували нагального осмислення і вирішення. Світова війна загострила передвоєнні кризові явища – дезорієнтацію і розчарування в суспільстві, партійні й ідеологічні усобиці, неоднакове ставлення до співжиття південнослов’янських народів та до лояльності щодо Австро-Угорщини, за яку хорватам доводилося воювати. Додалися й важкі людські та матеріальні втрати. Тому редакція журналу, усвідомлюючи відповідальність за подальшу долю свого народу, поставила перед собою завдання сприяти над консолідації всіх народних сил навколо єдиної мети: народно-го, матеріального і морального відродження Хорватії. Автори статей закликали брати приклад з інших європейських народів, які ще під час війни усвідомили необхідність готуватися до майбутнього мирного життя і розбудови країни². Адже для хорватів існувала реальна загроза втратити свою індивідуальність і потрапити в повну залежність від чужоземців. До речі, того ж 1917 р. почав виходити часопис “Književni jug”, публікації якого також були спрямовані на розбудову нової держави, контури якої вже вгадувалися наприкінці війни.

З огляду на задекларовану мету видання, суспільно-політичні і культурологічні статті з воєнної проблематики висвітлювали, насамперед, питання *інтелігенція і війна, культура і війна, література і війна*, які розглядалися з проекцією в майбутнє. Чи не найбільше уваги в них приділялося ролі інтелігенції під час війни та відразу після її закінчення. Автори наголошували на тому, що інтелігенція під час війни постраждала найбільше: вона зазнала великих втрат, їй доводилося найскрутніше через непристосованість до воєнних умов (“Інтелектуали і маси”. 1918. №8). Ці втрати серед своєї інтелігенції хорватський народ, мабуть, відчує гостріше, ніж інші народи (“Інтелігенція і народ під час війни”. 1917. №1). Австро-Угорщина як фактично чужа для слов’ян держава під час війни (і не тільки) не потребувала хорватської інтелігенції. Поставивши на службу воєнній машині науку, релігію, всі матеріальні і духовні багатства людства, імперія прагнула позбутися тих, хто залишався вірним ідеалам краси, добра й істини. Що ж до прогресивної інтелігенції, яка не піддалася воєнній пропаганді, то вона стала для держави просто небезпечною, про що свідчать масові арешти у середовищі хорватської, сербської, словенської інтелігенції – за найменшу тінь підозри в симпатії до “ворога” чи недостатню лояльність до влади.

Ця війна, як стверджували автори часопису, послужила водночас і суворою школою для інтелігенції, яка повинна була, врешті, зрозуміти свою неорганізованість, другорядність і – що головне (а це й є ще одним лейтмотивом усіх статей про інтелігенцію та війну) – цілковиту відірваність від народних мас. Корені розриву між інтелігенцією і народом, на думку Й.Туріч (“Декілька питань”. 1917. №19), сягають ще

² Цікаво, що Перша світова війна, як свідчить Р.Крип’якевич, активізувала громадське життя українців у Відні, викликала пожвавлення видавничої діяльності, що стосується, передовсім, періодичних видань, в яких уже йшлося про місце і роль України не як однієї з земель Габсбурзької монархії, а як потенційно незалежної держави (Крип’якевич Р. Українська періодика в Австрії в першій чверті ХХ ст. // Українська література в Австрії, австрійська в Україні (Матеріали міжнародного симпозиуму). Київ, 1994. С.58).

* Оскільки у статті йдеться про один часопис – “Hrvatska njiva”, то і дужках після назви статті, вказуємо лише рік і номер його випуску.

тих далеких часів, коли латинська церква в Хорватії воювала проти слов'янської і намагалася перетворити культуру на засіб відчуження від народу. Впродовж століть чужинці маніпулювали засобами культури для зміцнення свого панування³. Як наслідок – хорватська “інтелігенція”, пише автор, ненавидить усе своє. Це взаємне нерозуміння і відчуження відчуваються і на війні, і в казармі. На протилежний погляд на цю проблему натрапляємо у статті “Хорватські офіцери і війна” (1918. №1): війна сприяла зближенню інтелігентів (що як резервні офіцери потрапили на фронт) з народом. “Війна багато доброго зробила, бо ми стали з народом єдиним цілим”, – стверджував А.М-іч.⁴ До його голосу долучився Вой-ко (“Інтелігенція і народ під час війни”): “Інтелігенція стала народною в душі своїй. Вже пан не був чимось одним, а селянин і міщанин чимось іншим. І одні й другі стали однаковими людьми, а мова, рідний край і дім зробили нас єдиним народом Хорватії!”. Однак таке зближення не могло відбутися зразу. Щоб простий хорватський вояк став в очах своєї інтелігенції “фактором, без якого немає поняття вітчизни, без якого Хорватія не є Хорватією”, потрібен був час. До війни інтелігенція з “народом лише при потребі розмовляє, а про нього – лише за бокалом вина” – цю болючу проблему псевдопатріотизму, “який вичерпувався у корчмах, а революційність у ліриці” (С.Томашіч. “Хорватський Відовдан”. 1923. 1. №3) порушували майже всі визначні письменники Хорватії, Словенії, Сербії. На війні хорватська інтелігенція дуже часто вбачала в солдаті “селянина, слугу, підлеглого, майже раба”⁵. Звідси висновок автора статті: “Ми були ким завгодно, тільки не хорватською інтелігенцією”. Перебіг війни, на думку автора, змінив ситуацію, заклавши підвалини формування нової національно свідомої народної інтелігенції, що дало йому підстави завершити статтю словами віри в те, що “народне відродження повинно настати” Ю.Деметровіч (“Реорганізація світу”. 1917. №8) поділяв думку тієї частини європейської інтелігенції, яка вважала, що світова війна повинна стати початком нової епохи для всього людства, початком перетворення світу”. Ще далі йде Е.Маркович (“Наша народна свідомість” 1917. №11): він стверджує, що, попри все, мабуть, ніде у світі війна не вродила кращого плоду для народного життя, аніж у хорватів – вона показала велич їхньої сили, народний героїзм і хоробрість⁶.

³ У хорватській, а особливо сербській літературі реалізму і модерну виробився стереотип протиставлення “свого” і “чужого”. Вплив “чужого” завжди виявлявся руйнівним, згубним для “свого”. У сербській літературі цей негативний вплив “чужого” пов’язувався, передовсім, з поняттям “швабський”. Прямі відголоски такого протиставлення культур знаходимо в публікаціях часу війни. Так, у рецензії на роман З.Кведер “Ганка” автор розглядає цю книгу як символ найцікавішої, на його думку, культурно-історичної проблеми – сутички германської і слов’янської психології. Така концепція, пише він, надає романові сучасного, загальнослов’янського звучання, бо ця проблема незабаром почне цікавити всю Європу або, принаймні, всіх провідних слов’янських літераторів.

⁴ Майже такі ж самі думки панували серед болгарської інтелігенції. “Письменник і художник опинилися на фронті, і вони повинні були об’єднатися зі своїми товаришами по зброї. Війна наблизилася інтелігенцію до народу” (Стоянов С. Рожденные войной // Первая мировая война в литературе и культуре западных и южных славян. Москва, 2004. С.392).

⁵ Яскраві свідчення цього дає художня література. Так, хорватський письменник і політичний діяч М.Будак, що як полонений офіцер відступав разом із сербською армією албанським “шляхом смерті” з симпатією у своїх мемуарах “Військовополонені” описує простих сербських вояків, а не офіцерів. Розповідаючи про знущання з них сербами, він зазначає, що їм відібрали “будь-яку владу над слугами, нашими полоненими солдатами”, і тому доводилося самим мити посуд, носити воду, підмітати.

⁶ Саме позитивний вплив трагічних для болгарського народу подій війни на формування національної свідомості відзначають болгарські дослідники: війна “породила почуття національної та етнічної спільності і поставила питання про національну ідентичність і національні цілі та завдання (Стоянов С. Рожденные войной // Первая мировая война в литературе и культуре западных и южных славян. Москва, 2004. С.390).

Незважаючи на такі оптимістичні ноти, ситуація, в якій опинилася хорватська інтелігенція після війни, виявилася зовсім не обнадійливою. Зокрема, в часописі "Hrvatska njiva" висловлюється занепокоєння її становищем. Так, тривога за подальшу роль національної культурної еліти відзначена у статті "Криза інтелігенції" (1919. №46). Глибока моральна криза всього суспільства зумовила й кризу інтелігенції, що могло призвести до фатальних наслідків не лише для неї самої, а й для усього суспільства. Два найнебезпечніші прояви цієї кризи – апатія і матеріальна скрута, наслідком яких стає усунення від суспільної діяльності, культивування індивідуалізму, що є згубним у часи розбудови нової держави.

Ще одна проблема, яка хвилювала авторів журналу – мистецтво і війна, книга у роки війни. Стаття "Інтелігенція і народ під час війни" звертає увагу на те, що хорватська література та публіцистика, на відміну від інших європейських, не відгукнулася належним чином на проблеми війни. На відсутності якісних мистецьких творів, які б віддзеркалювали почуття тисяч людей, наголошує стаття "Війна і мистецтво" (1917. №23). Хоча йдеться, передовсім, про малярство, а не літературу, міркування автора відображають загальний стан у хорватському мистецтві того часу. Творіння частини "воєнних" художників і скульпторів не відповідали високим естетичним критеріям, деякі ж митці демонстрували дивну байдужість до війни, що пояснюється, мабуть, недостатнім розумінням ними того, що сталося. На брак воєнної літератури вказував І.Андрич у статті "Наша література і війна" ("Književni jug", 1918), пояснюючи це, насамперед, безліччю труднощів, породжених воєнними часами, політичними переслідуваннями, які позбавили письменників творчої снаги. Автор також висловив переконання, що художньо-літературний матеріал, який дає війна, неодмінно знайде своє втілення в майбутніх високомистецьких творах. Цікаво, що автора статті "Війна і мистецтво" турбує необізнаність широкого загалу не лише з власною мистецькою продукцією антивоєнного спрямування, а й протилежного воюючого табору та нейтральних країн⁷. Інший погляд на існування, чи, власне, неіснування (анти)воєнного мистецтва висловлює Д.Прохаска ("Наша культурна праця під час війни", 1917, № 5–7, 23), який вважає, що інтерес до воєнної літератури зменшується – учасники воєнних дій шукають книги, в яких немає ані сліду війни, аби забути про неї. Такі думки серед інтелігенції були непоодинокими. Скажімо, коли М.Црнянський передав до друку

⁷ На сторінках самого часопису подано дві інформації, що стосуються цього питання. "Французька література під час війни" (1919), що друкується як повідомлення про публікацію в "Лідових новинах" про втрати французької літератури під час війни та сучасний її стан, а також стаття "Про воєнну белетристику" (1920), яка пропонує огляд нових французьких і німецьких творів на антивоєнну тематику. На думку авторки статті, французи поставили під сумнів прислів'я "Inter arma silent musae", бо вони писали багато і якісно. Французи – творці нової воєнної літератури, яка висвітлює війну не лише з фактографічного боку, а як одну з найважливіших проблем людського життя. Згадуються уже загальновідомі на той час антивоєнні твори французької літератури (А.Барбюса, Р.Роллана та ін.), а також нові (А.Барбюс "Clarte"/Ясність). Цікаво, що в розповіді про антивоєнну творчість А.Барбюса навіть натяку немає на те, що ще під час війни французький письменник видав дві публіцистичні книги про Сербію (загалом він є автором п'яти книг про Сербію у Балканських війнах і Першій світовій). Стаття продовжується новинками німецької антивоєнної літератури. Рецензуються два твори: драма "Покоління" Ф.Унруха і "Останні дні людства" К.Крауса. Наприкінці авторка статті зазначає, що нова воєнна література дуже слабка з мистецького погляду, бо вона – це, насамперед, сповіді людей широкого кругозору, полум'яного темпераменту і відданості вищим ідеалам людства. Згадані письменники по-різному таврують війну, але об'єднує їх сліпа ненависть до війни. Думка авторки тут набуває досить несподіваного повороту: вона наголошує саме на слові "сліпа", вважаючи позицію пацифістів помилковою, бо вони прагнуть "увіковічити міжнародні відносини", про що, на її погляд, зараз думати абсурдно, бо знайти спосіб незбройного вирішення конфліктів можна лише за умови рівності всіх народів, а це практично нереально (принаймні, в близькому майбутньому).

свій “Щоденник про Чарноєвича” (якому судилося стати одним із найкращих антивоєнних творів), йому закидали, що в його книзі забагато песимізму, а “після страшної війни нам потрібна інша література. Оптимістична. Здорова. Не декадентська”⁸. Подібні настрої панували не лише серед сербської та хорватської інтелігенції⁹.

Якщо глянути на літературні твори Хорватії під час війни, то легко помітити те, про що писав автор статті “Війни і мистецтво” – складається враження, що хорватських письменників (за незначними винятками) хвилювали проблеми зовсім іншого рівня. Хорватія у цій ситуації неодинок. Скажімо, в Болгарії активні учасники війни напирали мало антивоєнних творів, що критики схильні пояснювати, передовсім, поразкою у війні, втратою територій. Така ситуація в літературі викликала в деяких письменників почуття гіркоти за таку коротку пам’ять своїх співвітчизників. З.Кведер в рецензії “Три книги югославських добровольців” (1923, №7) шкодує з приводу того, що в країні так швидко забувають про тих, хто поклав своє життя на фронтах. “Про все пишуть, про паризьких акторок і китайських розбійників, про африканське мистецтво, про всілякі плітки і моду, а так мало, так мало про катакомби жертв, на яких збудована наша свобода!”

Деякий інший аспект проблеми впливу війни на мистецтво та культуру висвітлює у серії з чотирьох статей під загальною назвою “Наша культурна праця під час війни” Д.Прохаска, один із авторитетних критиків і істориків літератури того часу. Автор рішуче виступив проти тих діячів культури, переважно західних, які вважали, що культура може стати служителькою Марса або ж війна може перетворитись у духовного натхненника культури. Він також зазначав, що західні країни, на культуру яких ще донедавна прагнули рівнятися балканські народи (на початку століття хорватські і сербські письменники ставили перед собою завдання “європеїзації” національної культури), скомпрометували саме слово “культура”, стверджуючи, що світова війна розв’язана лише задля забезпечення вільного її вільного розвитку¹⁰. Водночас Д.Прохаска відзначає, що під час цієї війни хорватське суспільство намагалося зберегти всі форми культурного життя країни (концерти, театри, виставки, бібліотеки, видавничу справу). Як про відродний момент автор писав про культурний голод серед солдатів і офіцерів, що прагнуть знати побільше новин з мистецького життя Загреба. Для них він зробив огляд літератури (здебільшого перекладної), що виходила у серіях “Розважальна бібліотека”, “Модерна бібліотека”, “Гумористична бібліотека”.

Невелика замітка “Війна і наше письмо” (1917, №22), підписана лише ініціалами Тих.О., відзначається доволі несподіваним трактуванням проблеми спільності літературної мови сербів і хорватів. Як відомо, єдина на той час (завдяки Вуку Караджичу і Людевіту Гаю) літературна мова двох народів на письмі зберігала двоїстість (кирилиця і латиниця)¹¹. Війна ж вирішила справу на користь латиниці: з кінця 1914 р. в Хорватії та Угорщині кирилицею не друкуються ані книги, ані періодика, а часо-

⁸ Црґански М. Лирика Итаке и коментари. Нови Сад, 1993. С.203–204.

⁹ Словенський часопис “Дім і світ” наводить думку німця П.Вертхайма: тих, хто повернеться з війни, цікавитиме глибоко людяне, благородне, добре мистецтво.

Певною мірою реакцією на Першу світову війну був і чеський поетизм, представники якого виправдовували концепцію легкого розважального мистецтва необхідністю дати людям ліки від стресів, спричинених війною, повернути їм здатність мріяти, кохати, відчувати насолоду життя.

¹⁰ Можливо, схожі почуття й переконання і стали основою повоеєнних течій на зразок “барбарогенізму”, в маніфесті якого задекларовано можливість порятунку західної культури молодим балканським “варварогенієм”.

¹¹ Автор звинувачує в тому церкву і клерикалів.

писи й книги для сербів монархії, що виходили раніше в Новому Саді та Белграді, тепер друкуються у Загребі. Автор розуміє, що питання єдності письма в такий спосіб остаточно вирішити не можна, однак теперішнє становище, на його думку, має безумовні позитивні моменти (сербське населення вивчить латинку, звикне читати хорватські книги і періодичні видання, краще ознайомитися з культурним і суспільно-політичним життям хорватів), і з нього слід скористатися з метою більшого зближення двох народів. "Війна принесла, хоча б і тимчасово, ще одну важливу єдність сербо-хорватській літературі".

Цікавою є спроба привернути увагу суспільства до моральних проблем, які давалися взнаки вже під час війни, а масштабніше проявлятимуться після її закінчення. Стаття "Думки та спостереження (Лист із фронту)" (1917, № 19), підписана лише ініціалами А.М-іч, містить кілька коротеньких оповідей, історій-доль про те, що під час війни скоїлося з сім'ями вояків. Подібні ситуації не раз лягали в основу сюжетів художніх творів (як приклад роман "В очікуванні" хорватського письменника М.Бего), про них розповідалось і в дописах письменників з фронту. Однак автор статті – ставив за мету не зворушити читача оповідами про понівечені долі, а переконати суспільство в нагальній потребі переглянути систему судочинства в країні, етичні засади суспільства, аби попередити можливу сутичку двох світів, двох поглядів на світ після закінчення війни: вояків, які повернуться додому зі зміненими поняттями добра і зла, справедливості, вдома судитимуть люди зі старим світоглядом, виходячи з довоєнних норм моралі.

Гостро звучить на сторінках часопису тема національної свідомості, болісна для всіх слов'янських народів. У надзвичайно важкому становищі опинилися серби монархії, які всі стали "сумнівними особами" (яскравою ілюстрацією до цього є оповідання "Хорватський Відовдан" С.Томашіча, вміщене на сторінках часопису за 1923 р.). На початку війни країною пройшли масові арешти сербської, хорватської, словенської інтелігенції, запідозреної у нелояльності до монархії. Не всім вистачало мужності в ті часи пройти це "випробування": визнати свою національність. Зречення рідної мови не були рідкістю. Скажімо, на побутовому рівні у сербів цей страх проявлявся у хованні портретів царя Душана та інших національних героїв, предметів з національною символікою (див. твори І.Секуліч, М.Црнянського). Частина сербів видавала себе за хорватів або ж навіть за мадярів ("Чому не сказали, що ви хорват, було б краще? – такими словами, згадує М.Црнянський, звернулася до нього медсестра у польському госпіталі). Тема національної самосвідомості і самоповаги порушена у невеличкому художньому оповіданні Д.Зораніча "Під гвинтівкою.Gianni Gherzovich" (1917. №11), "герой" якого, хорват із Істри, відмовляється розмовляти по-хорватськи та визнати своє ім'я Іван, вперто стверджуючи, що він – італієць Джанні Герцовіч. Такі ситуації траплялися в багатьох слов'янських народів, відзначені в їхніх літературах. Як приклад відсутності національної гордості і самоповаги в хорватів автор статті "Хорватські офіцери і війна" (1918. №4) наводить суперечку серед офіцерів, свідком якої йому довелося бути, у якій право хорватів на самостійність захищав перед мадярами німець, хорвати ж не вимовили й слова. Ми самі винні в тому, зауважує автор, як ставляться до нас інші народи. В оповіданні мовне питання набуває комічно-гумористичного звучання (Д.Зораніч "Лайка". 1917. №25): офіцер брутально облаяв новобранця хорватською мовою, на що той лише щасливо всміхнувся: для нього це прозвучало, наче материна ласка, бо цю мову він розумів.

Питання національне, але в іншому контексті, порушив Йос.К. (ймовірно, хорватський письменник Йосип Косор) в оповіданні "Два Різдва" (1917, №42). Проблему

міжнаціональних взаємин він висвітлює на рівні близьких, споріднених народів двох воюючих таборів (віла, яка ввижається героєві оповіді Младену¹², скаржиться, що перестала розуміти людей, які по обидва боки окопів моляться про одне й те саме – вмиротворити противника, повернути йому людяність), і взаємин міжконфесійних (братання в госпіталі на католицьке Різдво католиків і православного дядька Міленція). Оповідь, побудована, переважно, на візіях Младена, часто переважана символікою та патетикою утвердження братства й єдності південнослов'янських народів (“Вчора три колиби, трухляві і бідні, розорили брати ... розорили колиби, щоб збудувати Один Храм Злагоди у Свободі... Розорили колиби і перелякані дивляться на зламани пороги”). Хоча ідея єдності і створення спільної держави трьох народів була дуже популярною, все ж погляди на взаємини з сербами в різних верств населення Хорватії було неоднозначними. Так, на початку війни частина хорватів вітала каральну експедицію проти Сербії (так трактували тоді оголошення війни Сербії) (див., зокрема, вже згадуване оповідання С.Томашіча “Хорватський Відовдан 1914-го”). Загалом же серед хорватських письменників і діячів культури переважали проюгославські настрої, про що свідчить більшість часописів, котрі виходили під час і після війни.

Серед публікацій на воєнну тематику окремим блоком доцільно виділити рецензії на книги про війну, що вийшли на той час у Хорватії. Д.Прохаска проаналізував драму “Откровення” М.Огризовича (1918, №1), значення якої, попри свої критичні зауваження, вбачає у відтворенні сучасної житейської трагедії, зображенні змученої розлукою жіночої душі. Цьому ж критикові, судячи з усього, належить і рецензія на “Хорватську рапсодію” М.Крлежі, хоча підписана вона ініціалами Д.П. (1917, №26). Ініціалами (Анд.-нов-) підписана ще одна рецензія – на книги “Новели” і “В очікуванні” М.Бего (1918, №34). У ній висловлюється сподівання, що саме М.Бего, можливо, створить великий твір про війну, який так потрібен хорватській літературі. 1920 р. опублікована рецензія на книгу Л.Лазаревича “Нотатки з окупованого Белграда” (1915–1918) (1920, №3), яка висвітлює різні сторони життя міста за окупації. “Фрагментами зболілої душі, сербійської душі у лещатах озвірілого окупатора” називає цю книгу автор рецензії. Нищівною критикою на книгу тоді вже відомого, але ще молодого хорватського поета Г.Крклеца “Бездомні” (1921, №19) з підзаголовком “Роман втраченого покоління” відгукнувся активний дописувач часопису “Hrvatska njiiva” письменник С.Томашіч. Це не роман, а мемуари Театральної кав'ярні в Загребі, – виносить (як показав час – помилковий) вирок рецензент, вважаючи, що цією книгою Г.Крклец поховав себе як письменника. “Hrvatska njiiva” надрукувала іще одну рецензію С. Томашіча, цього разу на книгу Драгана Бубліча “На межі” (1921, №5), яка хоча охарактеризована як фрагментарна і написана без претензії, все ж загалом оцінена схвально. Автор рецензії зазначає, що на момент її виходу не лише югославські літератури досі не дали високомистецького твору про війну. Європейські антивоєнні твори характеризуються фрагментарністю, фельетонізмом і журналістськістю, і навіть такому непересічному автору, як А.Барбюс, у “Вогні” не вдалося охопити всі ті масштабні потрясіння душі та культури, які спричинила війна.

На роман сербського письменника С.Кракова “Крізь бурю” (1921) часопис відгукнувся двома рецензіями – Б.Євтіча (1921, №31) і С.Томашіча (1921, №30), які подібні в своїх судженнях про вади (сентиментальність, композиційна недовершеність, фрагментованість) і позитивні сторони книги. Б.Євтічу належить і рецензія на роман, який став

¹² Письменник характеризує Младена як південного слов'янина. Це визначення часто трапляється у творах на сторінках журналу і відображає поширення тенденції до зближення, об'єднання сербів і хорватів.

не лише найкращим антивоєнним твором сербської літератури, а й одним із надбань сербської літератури минулого століття – “Щоденник про Чарноєвича” М.Црнянського (19121, №24). Загалом рецензент дав негативну оцінку романові, що й не дивно, бо в ті часи новаторський твір М.Црнянського здебільшого отримав різкі критичні відгуки. Щоправда, Євтіч визнав талант і майстерність письменника у деяких епізодах. Прихильною привітала “Hrvatska njiva” вихід роману “Ганка” словенсько-хорватської письменниці Зофки Кведер (1918, №14, підпис Р.К.). Сама ж З.Кведер відгукнулася рецензією “Три книги югославських добровольців” (1923, №7) на два хорватські й одне словенське видання (Д.Й.Хранілович “Із записок югославського добровольця”, Л.Ловріч “Заплакана осінь”, В.Ф.Єленц “1914–1918. Спогади югославського добровольця”). Попри те, що про югославських добровольців написано доволі багато, широкому загалові про них все ще мало відомо, вважає автор рецензії. На думку письменниці, саме вони врятували честь хорватів і словенців в очах світу племені, бо своїми вчинками довели, що хочуть звільнитися з австро-угорського рабства і об’єднатися з сербами. Отже, в рецензіях “Хорватської ниви” представлено майже всі значні твори про Першу світову війну, що вийшли на той час друком на теренах, об’єднаних в єдину державу Сербії, Хорватії, Словенії.

Чи не найбільше воєнна тематика представлена в літературній рубриці “Listak”, яка практично в кожному номері друкувала коротенькі оповідання хорватських авторів (більшість із них займала 1 сторінку, відповідно до назви рубрики). Багато з них підписано лише ініціалами, очевидно, з огляду на цензуру. З-поміж 20 авторів переважна більшість сьогодні відома тільки історикам літератури.

Серед художніх публікацій у часописі трапляються короткі картинки-сцени (розмова пораних у “Двох типах” М.Б.Янковіча (1918, №14); хаотичний відступ з Белграда у “Відступі” Л.Краячіча (1918, №47); відхід з позицій бійців під прикриттям ночі у “Блідому місячному сяйві” Р.Каталінчіча Єрєтова (1918, №40), ліричні картинки-імпресії А.Перніча (1917, №41), П.Арамбашіна “Мертвих день” (1917, №35)). Хоча жанровий діапазон творів обмежений (що зумовлене параметрами рубрики), тематичне розмаїття антивоєнних публікацій представлено доволі широко. Кілька оповідань стосуються долі жінки у воєнні роки. Це “Мати” Йос.К.¹³ (1917, №18; мати не витримує горя й туги за сином на фронті і помирає, не дочекавшись його приїзду); “Дрібні оповіді” Бр.К. (1917, №34; приреченість жінки на важкі заробітки у воєнні часи). “Жінки під дощем” М.Крлежі (1918, №16–17), до яких епіграфом узято уривок з газетної статті про благодійну роботу місцевих органів влади, радше, нагадують публіцистику письменника і “спровоковані” картиною зубожілих, голодних жінок, які в дощ і холод чекають на борошно й гас. Стиль оповіді виразно крлежіанський – насичений експресією, гіперболами, контрастами.

Жіноча тема доволі виразно прозвучала в літературі колишньої Югославії, що й відобразилося на сторінках даного часопису – і в рецензіях (згадуваний відгук на роман “Ганка” З.Кведер, рецензія на початкові числа часопису “Жіночий світ” (1917), який на перший план висував завдання організації миротворчого руху в Хорватії), і в суспільно-політичних публікаціях (стаття З.Кведер “Роль хорватської жінки” (1917, №14), у якій, зокрема, містяться і спостереження–сценки з життя жінок під час війни), і в художніх (оповідання З.Кведер, З.Марковіч).

Зденка Марковіч описує випадкову зустріч у черзі до лікаря з жінкою, яка поховала шістьох дітей, поки чоловік воював на фронті, вважаючи її уособленням Ма-

¹³ Можливо, Йосип Косор.

тері болю і нещастя, Мадонною воєнних часів (1917, №18). В іншій ситуації, подібній за емоційним забарвленням, образ матері-страдниці створено в мемуарній прозі Б.Нушіча “1915. Трагедія одного народу”.

Не менш трагічний образ матері в коротенькому оповіданні “На коліна!” (1918, №36, підпис З.Д.): молода жінка змушена торгувати своїм тілом, аби врятувати від голоду малу дитину. Подібні сюжети є і в творах інших письменників. Найчастіше образ жінки, що продається за шматок хліба чи мірку борошна, має зневажливе й осудливе потрактування. Та на переконання автора цього оповідання, така жінка заслуговує не на осуд, а на глибокий уклін, ця страждена Матір, “без почуттів проданася вояку за шматок хліба, аби її хлопчик не вмер з голоду”. Пафос цих закликів нагадує рядки з “Апофеозу” М.Црнянського, який виголошував здоровію жінкам із понівеченими долями, жінкам, усмішки яких важко описати, бо вони не подібні на джокондівську, і матерям, сивим, згорбленим, зморщеним, яких важко змалювати, бо не схожі на царицю Мілицю і матір Рембрандта.

Цікавим є погляд на воєнний Загреб очима молодої жінки-мусульманки з боснійської провінції в оповіданні З.Кведер “Мейріма в Загребі” (1917, №2). Мейріма з дитинства мріє про дивовижне місто Загреб, де навчається її брат, столицю всіх хорватів, серце національного життя. Та потрапивши туди під час війни, покидає його з гірким розчаруванням, боєм і соромом за своїх співвітчизників: “Це не мій Загреб, це не наш Загреб”. Місто живе так, ніби не знає, що на фронтах летиться кров батьків, синів, братів: розважається у театрах вульгарними п’єсами, дивиться фільми з німецькими титрами, веселиться у кав’ярнях. З.Кведер порушує у своєму оповіданні дві актуальні проблеми, що хвилювали письменників: роль і становище жінки в хорватському суспільстві під час війни (це питання було чи не найбільш болючим для письменниці), а також проблема, яка в різних варіантах звучала в більшості творів про війну – протиставлення фронтового життя і життя метрополій, тилу, і яка мала багато аспектів висвітлення. Можливо, те, що так неприємно вразило героїню З.Кведер, Д.Прохаска у своїй статті оцінював як намагання щонайбільше зберегти всі форми культурного життя в Загребі під час війни – виставки, театри, концерти, видавничу діяльність, – а в очах романтичної провінційної дівчини, ідеалістки, в якій до максимуму загострені почуття національні і моральні, це виглядало як глум над тими, хто в окопах щодня дивився в очі смерті. Або ж те, про що писав, скажімо, М.Црнянський: одні кружляють під звуки вальсу, тоді як цвіт нації гине на фронтах.

У творах про війну автори часто вдаються до форми байки, сну, легенди, щоб, урахувачи цензуру, завуалювати власні думки або ж зробити менш впізнаваною критику чи сатиру на суспільно-політичні теми. Таких прикладів чимало: це “Мій сон” українського письменника Д.Марковича, незавершена книга “Розмова з душею Смієсяїти” хорватського драматурга Т.Строцці, епізоди “Картинок із снів” класика словенської літератури І.Цанкара та ін. У цей ряд органічно вписується й оповідання “Сон солодкого попа Онуфрія”, підписане лише ініціалами Й.Т. (1918, №42), в якому висміюються священники, що Божим іменем благословляли вбивства і кровопролиття¹⁴.

¹⁴ Одному такому попу-“патріоту” наснилося, що вдячні хорвати будують для нього омріяну церкву, аж тут раптом – замість лопат приносять у своїх руках хто голову, хто серце, хто ногу, і кожен, кого він благословляв на війну, жбурляв у нього те, що втратив на фронтах. Злякавшись такого революційного бунту невдячних вояків, хотів був донести на них, але вчасно збагнув, що донесе сам на себе.

До жанру сатиричної казки звертався хорватський письменник Р.Каталінчіч-Єретов. У його коротесенькому "Суді" (1918, №45) двоє горобців дають влучну характеристику й оцінку охопленому війною людству ("дикі культурні люди").

До експресіоністської символізації вдався Бруно Стейнер у "Червоній смерті" (1917, №9) – на даху локомотиву Червоного хреста на вокзал прибувала сама Смерть.

Радісними передчуттями воскресіння рідної землі сповнене "Пасхальне вітання" Б.Ловріча. Оповідання з'явилося 1918 р. (№4), тобто тоді, коли загибель Австро-Угорської імперії ставала дедалі очевиднішою, а надії на здійснення мрії передової інтелігенції на створення власної держави як ніколи реальними. Час потребував апелювання до постатей, які б символізували віру у неминуче відродження свого народу – згадаймо Хорватського Генія М.Крлежі, який спрямував потяг до Сонця, руйнуючи все, що траплялося йому на шляху, або ж короля Матіяжа І.Цанкара, котрий збирав під свої знамена тисячі покалічених і скривджених, щоб, урешті, звільнити свій народ. Герой Б.Ловріча з останніх зусиль вивозить символічну упряжку з глибокого болота на плідну хорватську ниву, і люди відразу відчувають подих весни й волі. В кінці оповідання досить цікаве звернення до образу Итаки, зруйнованої і пограбованої вітчизни, в якій потрібно буде будувати новий дім, осяяний свободою. До цього образу звертався свого часу і сербський письменник М.Црнянський, назвавши "Лірикою Итаки" свою антивоєнну збірку віршів (частина з них друкувалася ще в роки війни у Загребі), яка зробила справжній переворот у тогочасній літературі. Це, мабуть, єдині випадки використання цього образу в повоєнній літературі південних слов'ян (хоча не єдині в європейських).

Не залишилася поза увагою авторів часопису "Hrvatska njiva" одна з найболючіших проблем, до якої часто зверталися хорватські та словенські письменники – проблема селянства. Трагедії селян розігрувалися в тилу, але вони не менш глибокі й вражаючі, ніж фронтіві, хоча декому можуть здатися й смішними, як-от у "Білому коні" П.Арабашіна (1917, №40), коли натовп глузує зі старої жінки, у якої австрійська влада рекувізує коняку. Кількома штрихами письменник, манера письма якого в цьому творі нагадує В.Стефаніка, передає повноту розпуки жінки (чоловіка і синів якої забрали на війну), що втрачає єдиного годувальника.

Вірою в майбутнє відродження не лише свого народу, а й інших, у прихід "доби правди між народами вирізняються й деякі інші твори "Хорватської ниви": З.Маркович "У місячному сяйві" (1917, №36) та Вл.Янкович "Розмова" (1917, №27). Серед оповідань про війну доволі часто трапляються діалоги чи то товаришів-однодумців, чи то опонентів, про війну, її причини, мету, наслідки, і в яких у такий спосіб викладено думки, дилеми чи переконання самого письменника. Оповідання З.Маркович має навіть відповідний підзаголовок – "діалог про війну". Фактично, цей діалог зводиться до монологу, адже другий співбесідник в оповіді лише "провокує" до викладу думок першого, спрямовує їхній хід. Вустами першого співрозмовника авторка стверджує неминучість народження нової Людини, втілення добра і справедливості, для якої Я і Ми зіллються воєдино, яка втілюватиме в собі наднаціональні, загальнолюдські цінності. Автор статті належить до тієї частини інтелігенції, яка вірила в те, що війна – хвороба, яка триватиме доти, доки "не очиститься гнійна рана на тілі Європи", і тоді настане воскресіння, відродження народів (порівняймо з висловлюваннями хорватського критика М.Мар'яновича: "це буря, яка очищує і оживляє"; віру М.Бердяєва у переродження і збагачення новими цінностями російської інтелігенції під впливом війни; можливість відродження душі людини; відома сербська письменниця

І.Секуліч вкладає в уста одного свого персонажа слова: “Вірю, що війна очистить мене від болота”. Розбудова нової майбутньої культури можлива, на його думку, лише після руйнування старих брехливих віттарів (власне, таке розвінчування фальшивих ідеалів і цінностей у хорватській літературі найяскравіше проявилось у творчості М.Крлежі, в сербській – М.Црнянського).

Так ця думка певною мірою перегукується з міркуваннями Вл.В.Янковіча в статті “Розмова (Фрагмент з листа учня-югослов’янина)”, фінал якої також побудований на життєстверджувальній ноті. Але роздуми, що йому передують, віддзеркалюють складнощі пошуку точки опертя, перспективи в світі зруйнованих цінностей, скепсису, байдужості. Стаття також побудована як діалогізована оповідь: тут обмінюються думками друзі – троє цивільних та двоє в уніформі, хоч переважає, знову ж таки, монолог одного персонажа – Андрії. Він промовляє від імені генерації, яку війна та мобілізація застали на студентській лаві і яка була найважче травмована війною – не через фізичні страждання на фронті і не через втрачені роки, а через моральну вразливість душ тих, хто лише розпочинав жити. І саме в цьому аспекті, в основних лейтмотивах почувань цього молодого покоління Вл.Янковіч співзвучний настроєвій палітрі оповідача “Щоденника про Черноєвіча” М.Црнянського – молодого серба, який зі студентської лави потрапив на фронт: чуйна душа, він бачить, як глибоко в ній і навколо неї руйнуються стовпи культурної епохи, стовпи, які повинні були дати їй опору”, вони “кришаться і здіймають страшенну пилюку, що застилає погляд”, почуття апатії, виснаження, меланхолійна зневага до життя, байдужість, болісні пошуки сенсу свого існування. “У що ми повинні вірити?” – це розпачливе запитання Андрії звучить у багатьох творах письменників різних народів.

Трагедію інваліда, який своє здоров’я поклав на фронті, а тепер виявився нікому не потрібним, змальовує Г.Тарталя в оповіданні з іронічно-гіркою назвою “Дармюїд” (1917, №23). Про болючість цієї теми свідчить її присутність у багатьох творах письменників різних народів (для прикладу назвемо оповідання “Інвалід” О.Маковея, “Інвалід” сербської письменниці М.Янковіч).

Як свідчить зроблений нами огляд, тема Першої світової війни посідала доволі помітне місце серед публікацій часопису “Hrvatska njiva”. Критичні статті та публіцистичні твори на сторінках часопису висвітлювали широкий спектр проблем і порушували низку гострих актуальних питань, що їх ставили перед суспільством війна та повоєнний час. Важливе місце відводив журнал питанням культури та літератури. Рецензії на нову книжкову продукцію знайомили читачів з усіма найважливішими і найпомітнішими творами антивоєнного спрямування хорватських і сербських авторів. Хоча на сторінках журналу й не з’являлися художні твори, що стали б вагомим надбанням для національних літератур сербів і хорватів, а більшість їхніх авторів тепер відома лише історикам літератури, опублікована в часописі “Hrvatska njiva” коротка проза все ж відображала головні тенденції розвитку антивоєнної літератури країни, її тематичне розмаїття та ідейну спрямованість, а також пошуки нових виразальних засобів і стилістичних можливостей.

THE FIRST WORLD WAR ON THE PAGES OF “HRVATSKA NJIVA”

Olena DZYUBA-POGREBNYAK

*Kyiv Taras Shevchenko National University
14, Taras Shevchenko bulvar, Kyiv, 01033
The Chair of the Slavonic Philology*

The article presents a survey and analysis of anti-war publications in “Hrvatska njiva” – one of the most popular croatian magazine between two world wars. This magazine had been published during rather durable period and reflected a wide spectrum of different, sometimes contradictory reactions and moods of croatian society caused by war.

Key words: the First World War, “Hrvatska njiva”, anti-war literature, story, intellectuals, national consciousness.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2005
Прийнята до друку 17.06.2005